

Мирјана РАШЕВИЋ

ПРИХВАТАЊЕ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ НА ИНДИВИДУАЛНОМ НИВОУ У ЦРНОЈ ГОРИ

Недовољно рађање деце је основно и истовремено изразито неповољно обележје демографске слике Републике Црне Горе. Транзиција фертилитета становништва у Црној Гори је отпочела са готово веком закашњења у односу на најразвијеније европске земље и са помаком од неколико деценија у односу на централну Србију и Војводину. Почетак пада нивоа рађања са високог на низак ниво се везује за касне тридесете године XX века. Најинтензивније промене, пак, бележе се у периоду након Другог светског рата. Почетком 1980-их фертилитет становништва Црне Горе имао је обележја савременог типа рађања. Почетком деведесетих година, пак, стопа се спушта испод нивоа потребног за просту замену генерација. Постранзиционе промене фертилитета становништва су настављене. Према последњим доступним подацима, односе се на 2003. годину, стопа укупног фертилитета је износила 1,8 односно око 15% испод потреба.

Низак ниво рађања становништва је законит процес који на садашњем цивилизацијском нивоу не може да избегне ниједно развијено друштво. Теоријска разматрања феномена недовољног рађања истичу комплекс узрока, на различитим нивоима- микро, мезо и макро- који су тесно повезани, међусобно зависни

и подложни узајамним утицајима. На индивидуалном нивоу демографи готово универзално подвлаче важност новог вредносног система, нових норми, ставова и понашања везаних за родитељство и брак. Најважније релевантне детерминанте на мезо нивоу су промене у дистрибуцији популације везане за економску активност жене, образовање, слабљење утицаја религије и породични доходак. На макро нивоу то су промене у социоекономским структурама, мобилности, урбанизацији, популационој клими и другоме.

Особине фактора које опредељују учешће становништва у репродукцији не иду у прилог позитивних спонтаних промена уопште, а поготово не оних брзог типа. Суочавање, пак, са последицама репродуктивног понашања је реалност пошто рађање испод нивоа прости замене генерација, раније или касније, води у депопулацију и прекомерно старење. Оно, свакако следи и у времену које долази и то у појачаном степену имајући у виду да ниво плодности становништва није стабилизван као и феномен демографске инерције. Отуда је политички одговор неопходан. Њега, међутим, прати већи број непознаница, дилема, отворених питања.

Основно питање које се намеће је да ли има реалних простора за популациону политику у новом моделу репродуктивног понашања становништва који је тако дубоко условљен да релативизује културно наслеђе условљавајући конвергентно, хомогенизовано репродуктивно понашање у свим индустријским земљама? У том смислу битно је да ли је дете само један од начина индивидуалне самореализације? Шта индивидуа препознаје као баријеру између намераваног и оствареног репродуктивног понашања? Како жена, и мушкарац оцењују постојеће мере подршке породици и који су њихови захтеви и очекивања од нових интервенција? Какав би био демографски ефекат у условима увођења мера за које се индивидуа залаже?

Тражење одговора на постављена питања био је један од циљева истраживања (Рашевић, 2001) чије ћемо резултате представити. Истраживање је иницирало Министарство за здравље Републике Црне Горе, а UNICEF-Канцеларија у Подгорици је финансирала његово извођење. Спроведено је 2001. године и обухватило је 1000 жена старости између 20 и 39 година односно 1,03% укупне популације жена генеративног доба. Имајући у виду потребу да истраживање задовољи захтеве репрезентативно-

сти везане како за број, тако и за територијалну дистрибуцију испитаника и основне структуре, анкетирани су жене у девет општина Црне Горе. Разговор са изабраним женама су обављале медицинске сестре примарне здравствене заштите из локалне средине.

Истраживање је обухватило и утврђивање два става о популационим питањима. То су *индивидуална перцепција узрока пада фертилитета становништва* Црне Горе и индивидуално вредновање популационе политике на скали друштвених приоритета. Оба става представљају елемент општег демографског знања, показатељи су популационе климе, али су и индивидуални одговор на популационе информације и атмосферу.

С друге стране, индивидуално размишљање о узроцима пада фертилитета становништва је сигурно и резултанта транспоновања личних разлога нерађања или рађања малог броја деце на макро ниво. Независно од основе на којима појединачне перцепције почивају, оне индиректно омогућавају да се сагледа да ли има простора за пронаталитетну политику и који су приоритети у оквиру акција везаних за рехабилитацију рађања.

Структурне препреке се најчешће истичу као веома важан разлог недовољног рађања деце у Црној Гори. Економска криза и незапосленост, лоши стамбени услови и велики трошкови подизања деце налазе се на врху листе узрока ниског фертилитета становништва (табела 1). Више од 80% жена их издваја као најважније детерминанте интензивног ограничавања рађања. Нешто мањи број испитаница, 71,1%, несигурну будућност перципира као веома важан разлог недовољног рађања деце.

Да ли се приликом истицања великих трошкова подизања деце као разлога недовољног рађања мислило само на економску цену или трошкови укључују и психолошке напоре везане за проблеме и ограничења која прате подизање и одгајање деце као и конфликте и трауме услед тешкоћа усклађивања различитих аспирација и потреба и родитељства? Такође, да ли се приликом високог вредновања несигурне будућности као фактора ниског фертилитета становништва већа тежина давала економској или психолошкој несигурности?

Табела 1

Удео жена које су оцениле као веома важан сваки од набројаних узрока недовољног рађање деце у Црној Гори

	Удео (у %)
Економска криза и незапосленост	84,6
Све већи број запослених жена	3,1
Повећање броја развода	39,1
Људи желе да живе удобније него раније	61,8
Недовољне могућности за чување деце	56,4
Велики трошкови подизања деце	80,2
Све већа жеља мушкараца и жена за самосталношћу и усавршавањем	43,1
Страх од проблема везаних за децу	42,1
Лоши стамбени услови	81,6
Несигурна будућност	71,1
Идеја да је мања породица боља за децу	34,8
Широка доступност абортуса и контрацепције	58,1
Слабљење утицаја цркве	27,7

На примарност економског фактора указује природа узрока са којима се ови разлози заједно налазе на врху листе. Поготово када се има у виду да разлоге дефинисане као недовољне могућности за чување деце, све већа жеља мушкараца и жена за самосталношћу и усавршавањем, као и страх од проблема везаних за децу само половина, односно мање од половине анкетираних жена перципира као веома важне разлоге недовољног рађања (56,4; 43,1 и 42,1%, респективно). Даље, тек свака трећа испитаница (33,1%) доводи у чврсту везу велики број запослених жена и недовољно рађање. Треба притом истаћи да овај разлог оцењује као веома важан готово свака друга радница у непосредној производњи, (47,7%), вероватно при том имајући у виду личну ситуацију.

Такође, тек нешто више од трећине анкетираних жена (39,1%), мада свака друга (55,3%) разведена жена, повећање броја развода брака, односно несигурност у трајање брака високо вреднује као разлог ниског фертилитета становништва. Поред овог налаза, индиректан доказ да многе жене несигурну бу-

дућност везују првенствено за економски аспект је да несигурну будућност у већој мери истичу као битан узрок недовољног рађања жене из приградских насеља (78,5%) и раднице (84,1%).

Економске баријере истичу као најважније узроке недовољног рађања и жене које живе у северном, и у централном, и у јужном делу Црне Горе, и млађе и старије жене, и жене са најнижим, средњим и највишим образовањем, и жене различитих занимања, односно брачног статуса као и жене различите националности и вероисповести. Готово без изузетака, све жене, независно од социодемографских карактеристика, три узрока структурне природе оцењују као најважније узроке недовољног рађања деце у Црној Гори. Истицање у први план структурних препрека указује на њихову раширеност и важност, а делом и на могућност свесних или несвесних рационализација. Велики број жена, 61,8%, који признаје конкуренцију између рађања и економске удобности у свакодневном животу, међутим, указује на отворен приступ у одговору на ово питање. Поготово везу између ове конкуренције и недовољног рађања увиђају жене које у већој мери припадају традиционалним круговима, Албанке у 84% случајева, односно 73,5% испитаница које живе у приградским насељима.

Немали број теоретичара транзиције фертилитета становништва сматра да се улога намерног прекида трудноће и ефикасне контрацепције своди првенствено на њихову инструменталну природу. Више од половине анкетираних жена (58,1%), пак, сматра да је широка доступност абортуса и контрацепције веома важан разлог недовољног рађања. Овај разлог у већој мери истичу као веома важан жене са севера Црне Горе (69%), жене из приградских насеља (67,2%), раднице у непосредној производњи (79,6%), односно муслиманке и католикиње (68,0 и 75,0%).

Насупрот, док ослобађање рађања од религијског притиска, већина демографа види као значајну детерминанту ниског фертилитета становништва, за мање од трећине испитаница, 27,7%, слабљене утицаја цркве је веома важан разлог недовољног рађања деце у Црној Гори. Католикиње, међутим, овај разлог у много већој мери вреднују као веома важан. Више од половине испитаница католичке вероисповести, 55,6%, види чврсту везу између слабљења утицаја цркве и ниског нивоа рађања.

Битан резултат који је добијен у одговору на ово питање је што испитанице не сматрају да је широко распрострањена иде-

ја о породици са мало деце. Тако тек свака трећа анкетирана жена (34,8%) сматра да је препозната добробит мале породице важна детерминанта ниског нивоа рађања. Негативну пажњу скрећу, пак, у одговору на ово питање студенткиње, 41,9% студенткиња овај разлог оцењују као веома важан.

Једно од питања се односило на оцену социјалних проблема које би Влада требало ефикасно да решава. Подстицање рађања је издвојено као један од социјалних циљева које су жене оцењивале као веома важан, важан или неважан за решавање. То је био начин да сазнамо да ли су жене упознате са чињеницом да је недовољно рађање основни демографски проблем Црне Горе, колико су осетљиве на овај проблем, односно како га вреднују на скали друштвених приоритета.

Резултати показују да се *пронаталитетна политика* високо вреднује *на скали друштвених приоритета*. Подстицање рађања је за већину жена веома важан (68,6%) или важан (26,9%) социјални циљ који би Влада морала ефикасно да решава. Мада се испред подстицања рађања на скали приоритета налазе циљеви као што су лакше решавање стамбеног питања, смањење броја сиромашних лица, смањење незапослености, бољи услови лечења, и побољшање положаја жене у породици и друштву, разлике су посве мале, неколико процентних поена, то јест за жене су они готово подједнако важни као и подстицање рађања. Сви ови циљеви, са изузетком циља који је везан за здравствену политику, уједно су и могући правци акција у оквиру популационе политике и отуда је осетљивост на пронаталитетне мере жена и већа од исказаног вредновања везаног за подстицање рађања. Поготово када се се узме у обзир да се структурним препрекама даје доминантан значај у размишљањима о узроцима ниског фертилитета становништва у Црној Гори.

Анализа жена које су подстицање рађања оцениле као веома важан или важан социјални циљ према различитим социодемографским обележјима показује да већина жена, независно од места боравка, старости, образовања, занимања, брачног стања, националности и вероисповести, подстицање рађања високо вреднује као циљ који Влада треба ефикасно да решава (табела 2). Прави изузетак, остали су везани за мали број жена у одређеној категорији и отуда нису статистички сигнификантни, су Муслиманке које у нешто већој мери подстицање рађања оцењују као неважно (12,9% и 9,0% када се посматрају испитанице

према националности, односно вероисповести). Имајући у виду њихово репродуктивно понашање овакав вредносни став је разумљив.

Посматрано из угла политичког деловања, у овој сфери важно је што се, такође, на индивидуалном нивоу у великој мери, независно од социјалног статуса, уочава потреба промене положаја жене у породици и друштву. Свака друга жена (54,6%) овај социјални циљ оцењује као веома важан, а свака трећа испитаница (39,0%) као важан за решавање. Преко 80% жена, независно да ли су млађе или старије, да ли живе у градском или осталим насељима, који степен школске спреме имају, каквог су брачног статуса, као и шта су по националности и вероисповести, оцењују да је промена положаја жене важан друштвени циљ који треба да се решава.

Ставови о начину животоа са партнером, односно ставови везани за виђење родитељске одговорности и индивидуална евалуација животних вредности и вредности које се тичу одлуке да се има то јест нема дете, такође, индиректно омогућавају да се утврди постоји ли или не простор за пронаталитетну политику.

Традиционални ставови доминирају. Брак је високо вреднован у црногорској средини. Од низа форми породичног живота, доминантан број жена највише прихвата брачну заједницу. Преко 90% испитаница наводи брак, коме евентуално претходи кохабитација, као животни стил коме тежи. Живети сам је опција која се изузетно ретко наводи (5,0%) упркос чињенице да број самачких домаћинстава расте. За још мањи број испитаница су ванбрачна заједница без намере да се склопи брак и одвојени живот са партнером у различитим домаћинствима најприхватљивије релацијске заједнице (2,1 и 1,7% респективно).

Посматрајући одговоре на ово питање према социодемографским карактеристикама испитаница, може се закључити да је брак једина прихватљива заједница за готово све анкетиране жене које живе на северу Црне Горе (96,3%) односно на селу (95,5%), старије су од 35 година (94,0%), удате су (98,0%), имају основно образовање (95,9%), домаћице (98,0%) су или раднице у непосредној производњи (95,6%), као и за Муслиманке (95,7%), односно Албанке (94,2%):

Конзистентно, већина испитаница (75,3%) се не слаже да је брак превазиђена институција. Даље, готово све анкетиране

жене (98,4%) се залажу за јачање породице у будућности и на социјалном и на политичком нивоу. Продирање елемената новог културног модела се огледа, пре свега, у прихватању рађања ван брака. Чак, готово три четвртине жена (73,6%) испољава толеранцију према рађању детета и у случају да се не жели стабилна веза са партнером. Такође, више од половине испитаница (52,9%) сматра да родитељи треба да имају свој сопствени живот у коме је добробит деце врло важна.

Табела 2

Удео жена које су постојаније рађања оцениле као неважан циљ за решавање према основним социо-демографским обележјима

	Удео (у %)
Централна регија	4,0
Јужна регија	3,3
Северна регија	5,2
Градско насеље	4,3
Приградско насеље	2,6
Сеоско насеље	6,1
Старост од 20-24 године	6,9
Старост од 25-29 године	3,8
Старост од 30-34 године	4,7
Старост од 35-40 године	2,1
Непотпуна основна школа	10,5
Основна школа	6,2
Средња школа	3,9
Виша школска спрема	2,0
Висока школска спрема	4,0
Домаћица	4,1
Радница у непосредној производњи	4,6
Радница у осталим делатностима	2,5
Службеница	6,7
Стручњак	4,5
Студенткиња	3,5

Незапослена	4,4
Неудата	5,4
Удата	3,6
Удовица	4,6
Разведена	4,3
Ванбрачна заједница	7,2
Заједнички живот у одвојеном домаћинству	16,7
Црногорка	2,5
Српкиња	4,7
Југословенка	3,3
Муслиманка	12,9
Албанка	0,0
Ромкиња	0,0
Православка	3,3
Муслиманка	9,0
Католкиња	0,0
Није верник	3,3

Модерне норме и вредности у већој мери прихватају млађе и образованије жене. На пример, свака десета студенткиња (10,5%) се опредељује за опцију живети сам као стил живота коме тежи. Или, преко 90% жена са високом школском спремом сматра да жена може да има дете и у случају да не жели стабилну везу са партнером. Односно 62,8% студенткиња и три четвртине жена са највишим образовањем се опредељује за став да је “добробит деце врло важна, али да родитељи имају права на сопствени живот” као виђењу које највише одговара њиховом схватању родитељске одговорности.

У погледу различитости одговора по националној припадности испитаница, чини се да најтрадиционалније ставове имају Албанке. У том смислу посебно скреће пажњу податак да ниједна жена која припада овој националној структури није издвојила опцију заједнички живот са партнером у одвојеном домаћинству као заједницу релацијске природе која је за њу најприхватљивија. Даље, 71,0% Албанки се не слаже да жена може да има дете у ситуацији када не жели стабилну везу са партнером. Такође, све Албанке сматрају да би било добро да се у будућности више пажње поклања породичном животу.

У демографској теорији о детерминистичкој основи ниског

нивоа фертилитета становништва подвлачи се да су базичне потребе човека који живи у савременим условима многобројне и постављене на високом нивоу. Такође, са технолошким и социјалним развојем стремљења индивидуе и могућности за њихово остваривање су велике. Самим тим су велики и захтеви које појединац себи намеће. Измењене потребе, многобројне аспирације и захтеви у савременом друштву се постављају и пред жену и пред мушкарца. Један од циљева је стварање породице и рађање деце. У новом систему вредности живот у заједници и родитељство су задржали високо место, али не оно које су имали у традиционалној култури. Појединац евалуира цену и добит рађања деце у емотивном, психолошком и материјалном погледу доносећи рационалну одлуку, штитећи се од ризика. Индивидуализам, материјализам и лични интерес се сматрају битним елементима високе цене детета на микро нивоу.

Ово истраживање, пак, није директно потврдило хипотезу о породичном животу и родитељству као важној али једној од многобројних *животних аспирација*. Наиме, у условима диференцираних циљева, за велику већину анкетираних жена породични живот и деца нису једна од животних опција којима треба тежити, већ напротив, најважнија аспирација у животу и циљ *лат-џер се* (табела 3). Потпун и срећан породични живот, пружање пажње и љубави својој деци као и одговарајућег образовања су вредности које се далеко најчешће оцењује као веома важне (89,1%; 89,1% и 89,2% респективно). Задовољство сопственим животом, такође, има високо место (важна вредност за 82,7% испитаница) на скали животних циљева. Имајући у виду аспирације које су добиле већу тежину а поготово оне које далеко заостају за њом, вредност дефинисана као задовољство сопственим животом је процењивана, пре свега, из перспективе традиционалног фокуса на породичну димензију.

Затим, на скали следи материјалистичка вредност, за 78,4% испитаница је веома важно да има довољно новца, док су постматеријалистичке вредности (равноправност између мушкарца и жене, не бити заборављен у старости и имати довољно времена за себе и своја интересовања) за мањи број жена веома важне (59,4%; 57,7% и 56,6% респективно). На другој страни, професионална каријера и самоостваривање, две врло битне димензије вредносног профила савремене жене као и имати довољно времена за обављање кућних активности, односно живот по прави-

лима вере, две типичне традиционалне вредности, се најређе оцењују као важне (између 32,1% и 40,3%).

Вредности везане за породицу и децу се на скали важних животних аспирација оцењује врло високо независно од регије, типа насеља, старости, образовања, занимања или националности. Разлике које треба подвући када је рећ о овим варијаблама су следеће. Жене млађе од 30 година, жене са вишом или високом школском спремом, студенткиње односно жене стручњаци у далеко већој мери оцењују као важне вредности које обележавају савремени тип као што су задовољство личним животом, тежња ка самоостваривању, професионална каријера и довољно времена за себе и своја интересовања. На пример, 91,9% испитаница које су стручњаци је задовољство сопственим животом оценило као веома важан животни циљ, према 72,0% домаћица. Или, више од половине жена са високом школском спремом (57,0%) тежи самоостваривању у односу на сваку трећу жену (30,8%) која има основну школу. Даље, професионалну каријеру високо вреднују свака друга испитаница (50,2%) стара између 20 и 24 године и тек свака трећа (33,1%) анкетирана жена стара између 35 и 40 година. Такође, довољно времена за себе и своја интересовања наводи као веома важно око 70% жена стручњака, преко 65% студенткиња и 49,7% радница ван непосредне производње.

Табела 3

Удео жена које су сваку од поменутих животних вредности оцениле као веома важну

	Удео (у %)
Да имам довољно времена за себе и своја интересовања	56,6
Да не будем заборављена кад остарим	57,7
Да будем задовољна својим животом	82,7
Да делим послове око куће и деце са мужем	59,4
Да имам довољно новца	78,4
Да живим по правилима своје вере	37,1
Да тежим самоостварењу	40,3
Да могу да пружим довољно пажње и љубави својој деци	89,1
Да имам професионалну каријеру	39,0
Да имам потпун и срећан породични живот	89,1
Да имам довољно времена за обављање кућних послова	32,1
Да имам могућности да дјечи пружим одговарајуће образовање	89,2

Супротно, Албанке сигнификантно чешће наводе као веома важне оне циљеве који су саставни део традиционалног система вредности. Тако је за 84,1% Албанки је веома важно да живи по правилима своје вере. Ову вредност је као веома важан животни циљ навело 29,3% Црногорки, 33,7% Српкиња и 39,7% Муслиманки. Такође, за готово две трећине Албанки (60,0%) је веома важно да има довољно времена за обављање кућних послова према свакој трећој Црногорки, Српкињи, односно Муслиманки (29,9; 33,5 и 33,6% респективно).

Традиционалистички приступ поимања доминатне вредности породичног живота у потпуности потврђују и одговори о броју деце са којим испитанице мисле да је могуће остварити вредности које су оцениле као веома важне или важне. Наиме, оне се доминатно опредељују за двоје односно троје деце без разлике на тип вредности (табела 4). Неке специфичности се ипак уочавају. Тако, испитанице оцењују да реализација професионалне каријере подразумева најмање деце, у просеку 2,6, док, остварење вредности живљења у складу са правилима своје вере подразумева највећи број деце, у просеку 3,0.

Табела 4

Удео жена према броју деце са којом сматрају да могу да остваре животне вредности које оцењују као веома важне или важне и просечан број деце

	Број деце							
	0	1	2	3	4	5	5 и више	просечан број деце
Да имам довољно времена за себе и своја интересовања	1,5	17,0	43,6	25,2	6,6	2,2	0,6	2,7
Да не будем заборављена кад остарим	0,2	8,9	35,4	31,9	14,0	4,6	1,2	2,9
Да будем задовољна својим животом	0,2	9,6	36,6	32,7	13,2	3,5	0,8	2,8
Да делим послове око куће и деце са мужем	0,2	8,1	36,6	32,7	13,2	3,5	0,8	2,8
Да имам довољно новца	1,7	16,0	37,1	29,9	10,3	2,7	0,9	2,8

Да живим по правилима своје вере	0,2	7,4	29,5	28,0	13,7	5,2	1,4	3,0
Да тежим самоостварењу	1,4	18,6	37,4	22,4	8,5	1,9	1,1	2,77
Да могу да пружим довољно пажње и љубави својој деци	0,1	9,8	36,9	35,5	12,3	3,2	1,2	2,8
Да имам професионалну каријеру	2,8	19,4	38,2	21,1	6,7	8,1	0,5	2,6
Да имам потпун и срећан породични живот	0,2	8,3	34,9	37,3	14,2	3,1	1,1	2,9
Да имам довољно времена за обављање кућних послова	0,2	15,3	40,1	26,8	9,1	2,2	0,8	2,7
Да имам могућности да деци пружим одговарајуће образовање	0,2	18,2	39,3	30,0	8,7	2,2	0,6	2,7

Међутим, битно је нагласити да је не мали број испитаница свестан да родитељство, нарочито више од једног детета у породици, може представљати препреку за остваривање важних животних циљева и вредности. Тако, готово свака пета испитаница сматра да се животне вредности као што су пружање деци одговарајућег образовања, самоостваривање, и професионална каријера могу достићи са једним дететом (18,2; 18,6 и 19,4% респективно). Или, на пример свака шеста анкетирана жена мисли да се са једним дететом може остварити материјалистичка аспирација, имати довољно новца, односно задовољити потреба наведена као “време за себе” (16,0% и 17,0% респективно). Такође, готово свака десета жена мисли да се животни циљеви дефинисани као задовољство сопственим животом и пружање довољно пажње и љубави свој деци може остварити са једним дететом (9,6 и 9,8% респективно). Ови налази потврђују хипотезу о родитељству као једном у низу индивидуалних циљева прецизирајући да је за не мали број жена, пре свега, рађање двоје или више деце компетитивна животна опција. Међу њима доминирају жене млађе од 30 година и жене са вишим и високим образовањем.

Слагање интервјуисаних испитаница са ставовима који су вербална експресија различитих мотива који леже у основи

родитељства и рађања потврђује Булатаову тезу (1984) да се изменила суштина вредности коју деца представљају за родитеље. У савременим условима су доминантни емотивни и психолошки аспекти вредносне димензије детета. Деца се високо вреднују јер су врло битан елеменат емотивног живота индивидуе и битан елеменат индивидуалног самоостваривања и стицања идентитета. Неегзистенцијална основа вредности детета је важан фактор ниских репродуктивних норми, јер се емотивне и психолошке потребе остварују са једним или двоје деце. Поготово у условима диференцираних циљева и у условима када су трошкови, и економски и психолошки, везани за децу велики.

Табела 5
Удео жена које се слажу са изнећим ставовима

	Удео (у %)
Верујем да су у данашње вријеме дом и деца у њему једино мјесто гдје човек може да буде срећан и опуштен	71,3
Уживам кад сам у друштву са децом	80,9
Човјек може да буде задовољан својим животом ако је био добар родитељ	71,5
Волим да имам децу, јер сам им увек потребна	66,6
Обавеза према друштву је да се имају деца	35,8
Не верујем да неко може да буде потпуно срећан а да нема децу	61,4
Најприснија веза која постоји је између деце и родитеља	76,2

Највиши ранг на скали су добили ставови “уживам када сам у друштву са децом” и “најприснија веза која постоји је између деце и родитеља” (табела 5). То јест за 80,9% односно 76,2% жена деца обогаћују емотивни живот путем дружења, играња, забаве, љубави. За око 70% анкетираних жена потомство омогућава самоостваривање јер “верују да су у данашње време, дом и деца у њему једино место где човек може да буде потпуно срећан и опуштен” и сматрају да “човек може да буде потпуно задовољан својим животом ако је био добар родитељ”. За две трећи-

не испитаница, пак, деца су начин стицања идентитета и задовољења осећања одговорности и сврсисходности (66,6% жена “воли да има децу јер им је увек потребна”). Такође, за готово две трећине жена деца представљају симбол среће (61,4% жена “не верује да неко може бити потпуно срећан а да нема децу”).

Друштвене потребе, пак, као мотив рађања далеко заостају за задовољењем индивидуалних потреба. Најмањи број жена (35,8%), наиме, прихвата став да је рађање деце “обавеза према друштву”. Индивидуа и у условима добре перцепције и евалуације популационих проблема често не види своју улогу у њиховом решавању. Велика већина појединаца доносећи одлуку о родитељству не размишља и/или не уважава потребе везане за биолошку репродукцију друштва.

Нема значајних разлика у у рангирању ставова у односу на социодемографска обележја анкетираних жена. Битно је, међутим, подвући да се испитанице које живе у граду, оне које су млађе од 25 година, неудате жене, високо образоване жене, жене стручњаци или студенти, као и жене православне вероисповести слажу у мањем степену са сваким понуђеним ставом који представља вербалну експресију различитих мотива везаних за родитељство и рађање.

Покушавајући да се добију одговори на битне дилеме везане за формулисање и спровођење популационе политике у области фертилитета становништва, истраживање је обухватило питања важна како за садржај популационе политике тако и за њене ефекте примењене на личну ситуацију.

Многа анкетна истраживања и статистичке анализе су показале да посао и деца нису компатибилни у животу жене. Број и старост деце делују насупрот факторима који подстичу жену на професионалну активност, као што су њено образовање, економски разлози, или самоостваривање кроз рад. Отуда се у демографској теорији често поставља хипотеза о јасној позитивној корелацији између широко распрострањене могућности за скраћено радно време и висине фертилитета у једној популацији. Сам процес доношења одлуке да жена која има мало дете учествује или не у професионалној активности није директно истраживан.

При формулисању пронаталитетне политике, међутим, веома је битно сазнање о жељама и ставовима жене везаним за уклапање *родитељства* и *њене професионалне активности*. У

том смислу је ово истраживање обухватило и питање у оквиру кога се тражило да испитаница изабере најприхватљивије као и друго по реду решење са списка од осам опција везаних за усклађивање рада и подизања деце.

Резултати су показали да велики број испитаница суочен са потребом реализације двоструке животне улоге решење види у само две могућности (табела 6).

Табела 6
Најприхватљивије решење и друго решење по реду везано за усклађивање породичних и професионалних обавеза (изражено у %)

<i>Прво решење</i>	<i>%</i>
Посао са пуним радним временом, без деце	2,5
Посао са пуним радним временом, једно дете	5,6
Посао са пуним радним временом, више деце	8,3
Посао који не тражи пуно радно време, без деце	0,9
Посао који не тражи пуно радно време, једно дете	4,2
Посао који не тражи пуно радно време, више деце	34,2
Без посла када се имају деца	11,0
Без посла док су деца мала	33,2
<i>Друго решење</i>	
Посао са пуним радним временом, без деце	1,5
Посао са пуним радним временом, једно дете	3,8
Посао са пуним радним временом, више деце	7,6
Посао који не тражи пуно радно време, без деце	0,7
Посао који не тражи пуно радно време, једно дете	5,8
Посао који не тражи пуно радно време, више деце	29,6
Без посла када се имају деца	8,8
Без посла док су деца мала	42,2

Прва је да прекине са радном активношћу док су деца мала. Ова опцију се на листи најприхватљивије могућности налази на другом месту, готово дели прво и друго место, односно на листи другог решења се налази убедљиво на врху листе. Овакво широко распрострањено мишљење о родитељству и раду као одвојеним животним циклусима је, пре свега, искуствена реакција,

сопствена или туђа, на дуго форсирани социјални модел жене која је истовремено и мајка и радница запослена са пуним радним временом током читавог радног циклуса.

С друге стране много жена се и реално опредељује проналазећи прихватљиво решење које може да помири и потребу за родитељством и потребу за радом. Наиме, друга опција је да испитаница има више деце и посао који не тражи пуно радно време. Ова могућност се налази на првом месту на листи најприхватљивијег решења и друга је на листи друге пожеље опције. Посебно треба скренути пажњу да је у опредељењу за ову опцију нагласак био не само на скраћеном радном времену већ и на родитељству израженом кроз већи број деце у породици.

На трећем месту на обе листе, далеко заостајући за претходним решењима, налази се традиционална опција да је идеално за мајку да уопште не ради ван куће. А на четвртом месту, такође на обе листе, стоицистичка опција дефинисана као посао са пуним радним временом уз истовремено подизање великог броја деце.

Посматрано са демографског аспекта радује што се остале опције везане за нерађање или рађање једног детета у комбинацији са пунима или скраћеним радним временом изузетно ретко помињу као решење за усклађивање родитељства и професионалне активности анкетираних жена.

Анализа одговора на ово питање према основним социодемографским карактеристикама испитаница показује да су жене без деце, жене млађе од 30 година и високо образоване жене сигнификантно чешће оријентисане ка комбиновању родитељства и посла који не тражи пуно радно време, а жене са децом, старије жене, жене са основном и средњом школом као и Албанке у већој мери не желе да раде док су им деца мала.

У оквиру истраживања утврђивано је *вредновање различитих мера популационе политике*, то јест потпуно слагање, делимично слагање или неслагање испитаница са сваком од једанасет понуђених мера које би Влада могла да предузме ради подршке родитељству. Резултати су показали да се са седам мера потпуно слаже огромна већина испитаница. Наиме, преко 80% анкетираних жена потпуно се слаже да би Влада могла да омогући решавање стамбених услова породицама са децом, да исплаћује дечији додатак чија висина расте за свако наредно дете у породици, знатно појефтини трошкове образовања, уведе јеф-

тине кредите за породице са децом, смањи стопе пореза за дечију одећу, обућу, играчке и слично, пружи опцију скраћеног радног времена родитељима са децом, као и да побољша могућности за чување деце (у распону између 96,8% и 82,8%). Даље, знатан број жена се слаже да би Влада могла да уведе надокнаду за очеве и мајке док се брину о малој деци (73,0%) и омогући клизно радно време за родитеље са малом децом (72,0%). Стимулисање отварања сервиса који би преузели део кућних послова је мера коју далеко мање, мада готово половина, анкетираних жена позитивно вреднује (48,6%). Најмање испитаница, тек свака трећа односно 28,6%, слаже се да би требало омогућити да породиљско одсуство користи и муж.

Приоритетне мере (три са списка унапред дефинисаних опција) анкетиране жене су и директно предлагале. Имајући у виду перцепцију узрока недовољног рађања и вредновање мера које омогућавају боље услове за рађање, чување и одгајање деце резултати су сасвим очекивани (табела 7). Већина анкетираних жена жели да држава материјално помаже породицу. У структури мера пронаталитетне политике доминирају мере финансијске природе (73,6%). У оквиру економских мера, пак, највећи значај се даје решавању стамбених услова и добијању јефтиних кредита за породице са децом (27,8% односно 23,6%). Дечијем додатку, класичној мери социјалне политике, придаје се мањи значај (8,2%), мада је покушано да се у дефинисању ове мере укључе демографске потребе у смислу да се његова вредност повећава за свако наредно дете у породици. Такође, мали број жена сматра да приоритет треба да буде надокнада за очеве или мајке који не раде јер брину о својој деци док су мала (6,8%), вероватно услед искуственог веровања у неадекватан обим помоћи. Поготово се као занемарљиве приоритетне економске мере сматрају појевтињење трошкова образовања (4,5%) и смањење стопе пореза за дечију обућу, одећу, играчке и слично (2,7%). Прва се ретко наводи јер су трошкови образовања подруштвљењени у великој мери, а друга услед уверења које се форсира о значају пореза за државу у условима транзиције са једног на други економски систем.

Најпопуларније приоритетне мере које, по мишљењу жена, побољшавају услове за остваривање родитељства су клизеће (8,2%) и скраћено (7,5%) радно време за родитеље са малом децом. Такође, боље и јефтиније могућности за чување деце су ви-

соко вредноване (6,2%), иако се чини да су направљени позитивни помаци у области социјализације чувања деце претшколског узраста имајући у тренд ширења мреже установа, могућност целодневног боравка и трошкове који нису у висини економске цене. С друге стране, најређе се наводе две мере са којима индивидуа не само да нема искуства већ су у великом степену неприхватљиве за традиционално обојен систем вредности локалне средине као што су могућност да породилско одсуство користи муж и постојање сервиса који би преузели део кућних послова (3,0 и 1,5% респективно).

Табела 7
Избор најприхваћљивијих мера популационе политике
(изражен у %)

	Удео (у %)
Могућност да породилско одсуство користи муж	3,0
Боље и јефтиније могућности за чување деце	6,2
Дечији додаток чија висина расте за свако наредно дете у породици	8,2
Надокнаде за очеве или мајке јер се брину о својој дјечи док су мала	6,8
Сервиси који би преузели део кућних послова	1,5
Клизеће радно вријеме за родитеље мале деце	8,2
Више и боље могућности за родитеље са децом да раде скраћено радно вријеме	7,5
Значајно појефтинјење трошкова образовања	4,5
Решење стамбених услова породица са децом	27,8
Смањење стопе пореза за дечију обућу, одећу, играчке и слично	2,7
Јефтини кредити за породице са децом	23,6
<i>Напомена:</i> Подаци су добијени тако што је свака мера регистрована онолико пута колико је она ушла у избор три мере за које су се анкетирани жене одлучиле.	

Мере економске природе посматране као целина се по правилу наводе чешће као приоритетне у односу на мере које побољшавају услове за остваривање родитељства независно од места живљења, старости, брачног стања, образовања, занимања, односно националне припадности анкетираних жена.

Табела 8

Удео жена који сматра да би им мере популационе пољитике олакшале да имају жељени број деце или да роде још једно дете

	Удео (у %)
Централна регија	24,0
Јужна регија	24,3
Северна регија	39,7
Градско насеље	26,4
Приградско насеље	31,7
Сеоско насеље	29,9
Старост од 20-24 године	34,1
Старост од 25-29 године	32,8
Старост од 30-34 године	25,4
Старост од 35-40 године	21,0
Непотпуна основна школа	36,8
Основна школа	30,1
Средња школа	29,7
Виша школска спрема	22,7
Висока школска спрема	21,0
Домаћица	27,5
Радница у непосредној производњи	34,1
Радница у осталим делатностима	30,7
Службеница	19,4
Стручњак	26,4
Студенткиња	29,0
Незапослена	33,5
Неудата	26,4
Удата	30,5
Удовица	9,2
Разведена	12,8
Ванбрачна заједница	21,4
Заједнички зивот у одвојеном домаћинству	16,7
Црногорка	26,0
Српкиња	29,8
Југословенка	26,5
Муслиманка	38,8

Албанка	26,1
Ромкиња	50,0
Православка	30,0
Муслиманка	34,7
Католкиња	25,0
Није верник	15,0

Међутим, највећа разлика између ове две групе мера регистрована је код жена које живе на селу, старије су од 35 година, удате су, имају основну школу, домаћице су или су раднице, односно Албанки. Супротно, најмања разлика између мера економске природе и мера које побољшавају услове за остваривање родитељства је регистрована код испитаница које живе у граду, млађе су од 25 година, неудате су, имају високу школску спрему, стручњаци су или студенткиње, односно изјашњавају се као Црногорке или Српкиње.

Више од половине анкетираних жена или има неутралан став доживљавајући понуђене мере као саставни део основних животних потреба (46,1%) или сматра да би јој актуелизација пронаталитетних приоритета за који се залаже омогућила да што пре роди дете (6,7%). Знатан број жена је чак потпуно сигуран да ни у измењеним условима не жели (више) да рађа (11,1%).

На другој страни, унапређење постојећих и увођење нових мера популационе политике би најмање створило простора за реализацију намераваног репродуктивног понашања. Тако, 18,2% жена верује да би родило жељени број деце, а 10,1% жена би вероватно родило још једно дете у измењеним условима. Међу њима, готово све жене су родитељи што сугерише да се као ефекат популационе политике може очекивати, пре свега, рађање другог и трећег детета па и деце вишег реда. Такође, сигнификантно чешће за ове две опције се опредељују жене са севера Црне Горе, испитанице из приградских насеља, жене млађе од 30 година, жене нижег образовања, жене које су или незапослене или раднице, удате испитанице као и Муслиманке (табела 8).

Даље, спровођење пронаталитетних мера би иницирало сваку тринаесту жену (7,7%) да размисли о рађању још једног детета. Испитанице са севера Црне Горе, сеоско становништво, жене старије од 35 година, удате жене, домаћице и раднице, од-

носно Муслиманке и Албанке се у већој мери опредељују за ову опцију.

Основни закључак спроведеног истраживања је - мада је то осетљиво услед индивидуалних разлика у психолошкој организованости да став, као вербалну експресију, преточе у понашање као и подложности вредносних ставова промени - да постоје неке битне претпоставке за рехабилитацију рађања у Црној Гори. Пре свега, добра информисаност о демографским проблемима и осетљивост на њих, високо вредновање брака и истицање породичног живота и деце као најважније животне аспирације и циља *йер се* са максималном психолошком и емотивном подлогом. На индивидуалном нивоу као да је постигнут компромис између традиционалних и модерних основних вредности.

Рађање деце је резултанта норми и одређеног система вредности, с једне стране, и перцепције цене односно консеквенци одређеног понашања, с друге стране. Индивидуалне норме и вредности су како је показано про-породично и про-родитељски оријентисане. Такође, више налаза овог истраживања упућује и на индивидуално препознавање структурних препрека као битне баријере између индивидуалних репродуктивних намера и понашања. Отуда постоји простор за популациону политику. Наредна битна претпоставка за рехабилитацију рађања је прихватање пронаталитетне политике и спремност да се позитивно реагује у условима које ће она створити. Треба подвући и постојање готово униформисаности у размишљањима жена независно старости, образовања и личног искуства. Остаје, пак, да држава схвати вредност деце и позитивно реагује на индивидуалне захтеве.

Битно је, међутим, истаћи да спремност државе и реалне могућности за отклањање економских препрека рађању нису једина отворена питања. Ово истраживање је показало и низ дисонантности. То су, пре свих, доминантно истицање индивидуалних потреба, затварање на микронивоу и истовремено постојање свести о проблему, али не и свести о личној улози у његовом решавању. Самим тим се отвара питање да ли би увођење пронаталистичких мера за које се жене залажу резултирало рехабилитацијом рађања до нивоа простог обнављања становништва?

ЛИТЕРАТУРА

1. Bulatao, R. (1984) „Content and process in fertility decisions: a psychosocial perspective”, *Fertility and Family*, Proceedings of the Expert Group on Fertility and Family, New Delhi, 5-11 January, United Nations, New York.
2. Cliquet, R., Schoenmaeckers, R. (1976) *From Incidental to Planned Parenthood*, Interuniversity Demographic Institute, Population and Family Study Centre, Leiden.
3. Eisenstadt, S.N. (1973) *Tradition, Change and Modernity*, New York University Press.
4. Giddens, A. (1990) *Consequences of Modernity*, Polity, Cambridge.
5. Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity : Self and Society in the Late Modern Age*, Polity, Cambridge.
6. Hohn, C., Mackensen, R. (eds.) (1980) *Determinants of Fertility Trends: Theories re-examined*, IUSSP, Ordina editions, Liege.
7. Nag, M. (1983) “Fertility Response to Modernization”, *Fertility and Family*, Proceedings of the Expert Group on Fertility and Family, United Nations, New Delhi.
8. Palomba, R., Moors, H. (1993) *Attitudes towards Family Formation and Population- Related Policies in Europe: A Cross-Cultural Perspectives* (unpublished document).
9. Rabin, A. (1965) “Motivation for Parenthood”, J. Projective Techn. and Personality Assessment, наведено према Капор-Стануловић, Н. (1985) *Психологија родитељства*, Полит, Београд.
10. Рашевић, М. (2001) *Фертилитет и репродуктивно здравље становништва Црне Горе*, УНИЦЕФ, Подгорица.

Mirjana RAŠEVIĆ

POPULATION POLICY INDIVIDUAL
ACCEPTANCE IN MONTENEGRO

Summary

The results of representative survey results - made in 2001 and includes 1000 women aged 20 to 39 years - point to the existence of some important prerequisites for rehabilitation of fertility such as, above all, proper awareness of the demographic problems and high sensitivity to them, high valuation of the conventional marriage and the acceptance of family life and children as the most important aspiration in life and an aim per se. Besides, the pro-natalist policy is widely accepted and there is willingness to react positively to the conditions its implementation will have created. What is, however, dissonant is that the women interviewed place emphasis on their individual needs, close up on a micro level while, at the same time, they are aware of the problem but have no consciousness of their own role in sorting it out. Thus, the question arises as to whether implementation of the pro-natalist policy measures would provoke people to have a larger number of children?

Findings, also, show that structural obstacles are often seen as the main barrier between an individual's reproductive intentions and his behavior. What remains, however, is for the state to recognize the value of children and to react positively to requests voiced by the individuals. The ability of the state to sort out economic problems is, however, an issue in itself.